

Aletaan alusta

Luku- ja kirjoitustaidottomat aikuiset uutta kieltä oppimassa

TAINA TAMMELIN-LAINE

Väitöksenalkajaisesitys Jyväskylän yliopistossa 21. helmikuuta 2015

Muistatko vielä sen hetken, kun opit lukemaan? Tapahtuiko se ehkä selatessasi jotakin kirjaa, jota sinulle oli luettu ääneen monia kertoja? Huomasit vain yhtäkkiä, että ymmärrät, mitä sivulla sanotaan. Vai muistatko vain osanneesi lukea aina? Itse kuulun siihen joukkoon, joka on oppinut lukemaan selaamalla Aku Ankkaa. Mieleeni on jäänyt kirkkaana mummoni huudahdus ”Tyttehän osaa lukea!”, kun luin sarjakuvasta ensimmäisiä sanojani ääneen. Olin tuolloin viisivuotias.

Suomessa asuvien aikuisten luku- ja kirjoitustaitoa on pidetty lähes poikkeuksetta itsestään selvyytenä, onhan maassamme opetettu kyseisiä taitoja systemaattisesti kaikelle kansalle jo 1700-luvulta lähtien. Muistamme varmaan kaikki, kuinka esimerkiksi Aleksis Kiven seitsemän veljestä yrittivät aikuisiällä opetella lukemaan lukkarinkoulun kovassa kurissa ja nuhteessa. Ajat ovat onneksi tuosta muuttuneet ja nykyinen koulujärjestelmämme pitää huolen siitä, että sujuva tekninen lukutaito opitaan ensimmäiseen jo ensimmäisen kouluvuoden joulun mennessä (esim. Aro 2004). Toki kaikissa ikäluokissa on myös niitä lapsia, joille lukutaidon oppiminen on haasteellisempaa, ja toisaalta monet oivaltavat lukemisen perusidean jo ennen kouluikää – ilman että sitä kukaan heille opettaa. Lukutaidon oppimista tukee merkittävästi se, että lapset ovat tekstien ympäröimänä vauvasta lähtien: heille luetaan, he näkevät kirjoitettua kieltä ympärillään ja oppivat siihen, että Suomessa kirjoitetulla kielellä on suuri merkitys. Lisäksi esikoulussa lapset oppivat esimerkiksi samanlaisia työskentelytapoja, joita koulussakin käytetään. Viimeistään esikoulussa myös lasten äännetietoisuus ja tietoisuus puhutun ja kirjoitetun kielen välisestä yhteydestä alkaa kehittyä (esim. Lerkkanen 2008).

Maa- ja maailmanlaajuisesti katsottuna lukutaitoa ei voida pitää lainkaan itsestään selvyytenä: Maailmassa on noin 781 miljoonaa yli 15-vuotiasta, joilla ei ole ollut mahdollisuutta päästä lapsena kouluun ja jotka eivät siksi osaa lukea eivätkä kirjoittaa millään

kielellä. Heistä noin 64 prosenttia on naisia. (UNESCO 2012.) Tämä vakava asia on alkanut koskettaa meitä suomalaisia vasta viime vuosikymmeninä, kun maahamme on muuttanut pakolaisia ja turvapaikanhakijoita niiltä alueilta, joilla lukutaidottomuus on erittäin yleistä. Esimerkiksi Somaliassa syntyneitä maahanmuuttajia asui maassamme vuoden 2013 lopussa noin 9 600, ja luku- ja kirjoitustaidottomia yli 15-vuotiaita arvioidaan olevan noin 62 prosenttia Somalian koko väestöstä. Naisten lukutaidottomuusprosentti on vielä tätäkin suurempi, noin 74. (*The world factbook* 2014; Tilastokeskus 2014a.) On kuitenkin syytä korostaa, että muualla kuin Suomessa syntyneiden henkilöiden määrä vuoden 2013 lopussa oli vain 5,6 prosenttia koko väestöstä, mikä on vähän verrattuna moniin muihin länsimaihin. Lisäksi kaikista maahamme muuttaneista vain noin 14 prosentilla on pakolaistausta, sillä yleisimmät maahanmuuton syyt ovat esimerkiksi työ, opiskelu tai avioliitto. (Tilastokeskus 2014a, 2014b.) Luku- ja kirjoitustaidottomien tai vähän koulutettujen maahanmuuttajien määrää ei tilastoida erikseen, mutta työ- ja elinkeinoministeriön mukaan työvoimapolitiittiseen luku- ja kirjoitustaidon koulutukseen on jo useana vuotena osallistunut noin 1 200–1 300 henkilöä (esim. Työ- ja elinkeinoministeriö 2012).

Millaista sitten on tämä työvoimapolitiittinen koulutus, johon suuri osa luku- ja kirjoitustaidottomana Suomeen muuttavista aikuisista ohjataan? Vuonna 2011 voimaan astunut laki kotoutumisen edistämisestä (1386/2010) velvoitti Opetushallituksen laatimaan opetussuunnitelman perusteet sekä aikuisten kotoutumiskoulutukseen että luku- ja kirjoitustaidon koulutukseen. Ne korvasivat vuonna 2006 laaditut opetussuunnitelmasuosituksen, joita siihen asti opetuksen järjestämisessä oli sovellettu. Vuodesta 2012 lähtien kaikki työvoimapolitiittisena kotoutumiskoulutuksena järjestetty koulutus on pitänyt järjestää uuden opetussuunnitelman mukaisesti. Opetussuunnitelman mukainen luku- ja kirjoitustaidon koulutus kestää noin kymmenen koulukautta, ja sen aikana osallistujien tavoitteena on oppia suomen kielen suulliset ja kirjalliset perustaidot niin, että koulutuksen jälkeen heidän olisi mahdollista jatkaa suomen kielen opintoja samoissa ryhmissä niiden maahanmuuttajien kanssa, joilla on kouluhistoriaa jopa yliopisto-opintoihin saakka (Opetushallitus 2012). Koulutusta järjestävät lukuisat toimijat ympäri Suomea, ja kurssien opettajat ovat koulutukseltaan esimerkiksi erityisopettajia, suomi toisena kielenä -opettajia tai äidinkielen opettajia. Vakiintuneita pätevyysvaatimuksia ja pätevyitysmiskoulutusta luku- ja kirjoitustaidottomien maahanmuuttajien opettajille ei kuitenkaan vielä toistaiseksi ole.

Väitöskirjani aiheen valinnan juuret ulottuvat yli kymmenen vuoden taakse, vuoteen 2003. Tämä vuosi oli merkittävä käännekohta opettajan urallani, sillä silloin kohtasin ensimmäistä kertaa maahanmuuttaja-aikuisia, jotka eivät osanneet lukea eivätkä kirjoittaa millään kielellä. Olin valmistunut kaksi vuotta aiemmin silloiselta Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitokselta äidinkielen ja kirjallisuuden opettajaksi ja erikoistunut opettamaan suomea muunkielisille oppijoille. Koulutuksen aikana ei kuitenkaan muistaakseni puhuttu siitä, miten suomea tulisi opettaa sellaisille aikuisille, joilta puuttuu heidän oman äidinkieltensä kirjalliset taidot ja muut opiskelussa tarpeelliset taidot, jotka länsimaaisessa koulujärjestelmässä opitaan jo lapsena. Niinpä olinkin nuorena opettajana haastavan ja jopa ahdistavan tilanteen edessä, sillä en tiennyt, millaisia opetusmenetelmiä ja oppimateriaaleja tällaisten oppijoiden opettamisessa olisi hyvä käyttää.

Me suomalaiset olemme tottuneet ja kasvaneet siihen, että uusista asioista saa tietoa ensisijaisesti lukemalla. Tästä syystä minäkin ajattelin tuolloin, että joku on varmaan kirjoittanut suomen kielen opettamisesta luku- ja kirjoitustaidottomille maahanmuuttaja-aikuisille ja että voin saada tukea opetustyöhöni lukemalla jonkin kirjan tai muutaman artikkelin. Hämmästykseni oli suuri, kun en lukuisista etsinnöistäni huolimatta löytänyt mitään luettavaa. Myöskään opettajien täydennyskoulutusta ei ollut tarjolla, joten jouduin yrityksen ja erehdyksen kautta kokeilemaan, millä keinoin luku- ja kirjoitustaidottomat opiskelijani oppisivat sekä lukutaidon että suullisen suomen kielen taidon.

Vuonna 2009, toimiessani vähän koulutettujen maahanmuuttajien suomen kielen opettajana jo toiseen otteeseen, tulin siihen päätökseen, että vielä silloinkin vähän tutkittuun aiheeseen olisi syytä tarttua, ja hakeuduin tohtorikoulutettavaksi Jyväskylän yliopistoon. Tutkin väitöskirjassani viiden maahanmuuttajan suomen kielen oppimista yhden kymmenen kuukauden kurssin aikana. Naisista kolme oli kotoisin Afganistanista, yksi Iranin Kurdistanista ja yksi Somaliasta. Kurssin alkaessa elokuussa 2010 kenelläkään heistä ei ollut luku- ja kirjoitustaitoa millään kielellä ja myös heidän suullinen suomen kielen taitonsa oli heikko. Tutkimusaineiston keräsin lukuvuotena 2010–2011 kahdessa eri aikuiskoulutuskeskuksessa, ja pyrin työssäni vastaamaan seuraaviin tutkimuskysymyksiin:

- 1) Miten osallistujien suomen kielen taito sen eri osa-alueilla (suullinen kielitaito sekä lukeminen ja kirjoittaminen) kehittyy opiskelun alkuvaiheeseen sijoittuvan havainnointijakson aikana?
- 2) Mitä yhteyksiä kielitaidon eri osa-alueiden kehittymisen välillä näyttää olevan?
- 3) Miten osallistujien toisen kielen oppiminen eroaa luku- ja kirjoitustaitoisten oppijoiden oppimisprosessista tähänastisen tutkimustiedon perusteella?

Näin ollen työni tieteellisenä tavoitteena on kuvata ja selvittää, millainen tutkimukseen osallistuneiden luku- ja kirjoitustaidottomien maahanmuuttajien oppimisprosessi on suomen kielen oppimisen alkuvaiheessa. Työssä tarkastellaan toisen kielen oppimista sekä suullisen että kirjallisen kielitaidon näkökulmasta ja pyritään siten hahmottelemaan sitä, miten kielen osa-alueet kehittyvät suhteessa toisiinsa, kun opittavan kielen äänne-kirjain-vastaavuus on erittäin säännönmukainen. Työn taustalla vaikuttavat sosiokulttuurinen (esim. Lantolf & Thorne 2006) ja käyttöpohjainen (esim. Eskildsen 2008; Langacker 2000) kielenoppimisen näkemys, joita on käytetty koulutettujen oppijoiden toisen kielen tutkimuksessa paljon. Työn yhtenä tieteellisenä tavoitteena on myös arvioida näiden näkemysten soveltuvuutta vähän koulutettujen oppijoiden toisen kielen oppimisen tutkimukseen. Tutkimuksen tärkeimpänä yhteiskunnallisena tavoitteena taas on, että sen tuloksia voitaisiin hyödyntää koulutuspolitiikan eri osa-alueilla, muun muassa luku- ja kirjoitustaidottomille maahanmuuttaja-aikuisille suunnattujen kielikurssien suunnittelussa ja kansallisen opetussuunnitelman kehittämisessä.

Väitöskirja perustuu neljään osatutkimukseen, jotka on julkaistu artikkeleina tieteellisissä julkaisuissa, sekä ne kokoavaan yhteenveto-osaan. Ensimmäisessä artikkelissa (Tammelin-Laine, tulossa) tarkastelen osallistujien suullisen kielitaidon kehitty-

mistä siitä näkökulmasta, miten ja kuinka paljon he käyttävät puheessaan verbejä ja millaista kehitystä verbien käytössä ilmenee. Tutkimus osoittaa, että osallistujat käyttävät puheessaan verbejä melko harvoin, alle neljänneksessä kaikista puheenvuoroistaan, vaikka verbeillä on keskeinen rooli kielessä. Yksilölliset erot niin verbien määrässä kuin käytetyn verbisanaston laajuudessakin ovat kuitenkin suuret. Koska suomen kielen verbien ja niiden käytön oppiminen pelkän puhutusta kielestä poimitun tiedon varassa on niiden mutkikkaan taivutussysteemin takia haastavaa, verbeihin tulisi kiinnittää erityistä huomiota luku- ja kirjoitustaidottomien oppijoiden opetuksessa.

Toinen artikkeli (Tammelin-Laine 2014a) keskittyy osallistujien esittämiin kysymyksiin ja kysymisen kehittymiseen. Kysymisen taito on oleellinen osa sekä luokkahuonevuorovaikutusta että luokkahuoneen ulkopuolella tapahtuvaa arkielämän viestintää. Luokkahuoneessa pääpaino näytti kuitenkin olevan opettajan esittämien kysymysten ymmärtämisessä ja niihin vastaamisessa. Koska kaikilla osallistujilla oli halu ja tarve esittää kysymyksiä aineistonkeruun alusta lähtien, tämä olisi hyvä huomioda opetuksessa ja tarjota oppijoille enemmän työkaluja kysymiseen opettamalla niitä eksplisiittisesti.

Kolmannessa artikkelissa (Tammelin-Laine & Martin 2015) lähestytään kielitaidon kehittymistä lukutaidon ja siihen liittyvien tekijöiden (tässä reseptiivisen sanaston, kirjainten tuntemisen, fonologisen työmuistin ja näkömuistin) näkökulmasta. Osatutkimuksen mukaan reseptiivisen sanaston ja fonologisen työmuistin laajuudella näyttää olevan jonkinlainen positiivinen yhteys lukutaidon kehittymiseen, mutta niissä olevat puutteet eivät kuitenkaan estä lukutaidon oppimista ainakaan suomen kaltaisella ortografisesti läpinäkyvällä kielellä (ks. myös Tarone, Bigelow & Hansen 2009). Tulokset osoittavat, että kukaan tutkimuksen osallistujista ei saavuttanut kymmenessä kuukaudessa funktionaalista lukutaitoa. Osallistujista kaksi saavutti kuitenkin melko sujuvan teknisen lukutaidon, ja yksi oivalsi lukemisen idean, vaikka lukemisen sujuvuudessa oli vielä koulutuksen lopussakin huomattavia puutteita. Kaksi osallistujaa oppi tunnistamaan miltei kaikki kirjaimet, mutta he eivät vielä tässä oppimisen vaiheessa oivaltaneet, että peräkkäin olevat kirjaimet toisiinsa yhdistämällä saadaan kootua sanoja, joilla on merkitys.

Viimeinen artikkeli (Tammelin-Laine 2014b) käsittelee sujuvimman lukutaidon saavuttaneen osallistujan kirjoitustaidon kehittymistä, kirjoitustaidon arviointia olemassa olevilla taitotasokuvauksilla ja arviointiin liittyviä haasteita. Tämä tapaus-tutkimus osoittaa, että kirjoitustaidon oppiminen ensimmäistä kertaa aikuisena, uudella kielellä, on erittäin hidasta ja vaatii oppijalta suuria ponnistuksia. Lisäksi tulosten perusteella voidaan sanoa, että yleisesti kielitaidon arvioinnin perustana olevat taitotasokuvaukset eivät huomioi riittävästi niitä oppijoita, jotka aloittavat uuden kielen opiskelun ilman luku- ja kirjoitustaidon tukea (vrt. Opetushallitus 2012: 30–41).

Tutkimukseni siis osoittaa, että kaikki luku- ja kirjoitustaidon koulutukseen osallistuvat maahanmuuttajat eivät saavuta opetussuunnitelmassa asetettuja tavoitteita kymmenessä kuukaudessa. Silti on syytä korostaa sitä, että kaikkien tutkimukseen osallistuneiden naisten sekä suullinen että kirjallinen suomen kielen taito kehittyi koulutuksen aikana selvästi. Lukutaidon ja etenkin kirjoitustaidon haasteellisuus oli odotuksen-

mukaista, ja siksi nähdäkseni merkittävämpää oli huomata osallistujien suullisen kielitaidon kehittymisen hitaus.

Usein kuulee sanottavan, että suomen kielellä lukemaan oppiminen on helppoa, koska kieltä puhutaan samalla tavalla kuin kirjoitetaan. On kuitenkin hyvä pitää mielessä, että suomenkielisten lasten suullinen kielitaito kehittyy ensin useita vuosia ennen kuin he oppivat itse lukemaan tai heille aletaan opettaa luku- ja kirjoitustaitoa. Entä sitten, kun oppijan pitäisi oppia samaan aikaan sekä ymmärtämään, puhumaan, lukemaan että kirjoittamaan hänelle uutta kieltä – vieläpä aikuisena, ilman aikaisempaa koulutaustaa ja tietoa siitä, mitä länsimaaisessa koulujärjestelmässä opiskeleminen tarkoittaa? Onko lukemaan oppiminen vielä sittenkin helppoa? Väitöstutkimukseni perusteella vastaus on kielteinen.

Lähteet

- ARO, MIKKO 2004: *Learning to read. The effect of orthography*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 237. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- ESKILDSÉN, SØREN WIND 2008: Constructing another language. Usage-based linguistics in second language acquisition. – *Applied Linguistics* 30 s. 335–357.
- LANGACKER, RONALD W. 2000: A dynamic usage-based model. – Michael Barlow & Suzanne Kemmer (toim.), *Usage based models of language* s. 1–64. Stanford: CSLI Publications.
- LANTOLF, JAMES P. – THORNE, STEVEN L. 2006: *Sociocultural theory and the genesis of second language development*. Oxford: Oxford University Press.
- LERKKANEN, MARJA-KRISTIINA 2008: *Lukemaan oppiminen ja opettaminen esi- ja alkuopetuksessa*. Helsinki: WSOY.
- Opetushallitus 2012: *Aikuisten maahanmuuttajien luku- ja kirjoitustaidon koulutuksen opetus-suunnitelman perusteet*. Helsinki: Opetushallitus.
- TAMMELIN-LAINE, TAINA 2014a: ”Tämä hyvä?” Kurkistus luku- ja kirjoitustaidottomien suomenoppijoiden esittämiin kysymyksiin. – *Puhe ja kieli* 34 s. 81–99.
- 2014b: Orastavan kirjoitustaidon kehittyminen, arviointi ja arvioinnin haasteet. – Maarit Mutta, Pekka Lintunen, Ilmari Ivaska & Pauliina Peltonen (toim.), *Tulevaisuuden kielenkäyttäjät. Language users of tomorrow* s. 49–69. AFinLAN vuosikirja 2014. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja n:o 72. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys.
- (tulossa): No verbs, no syntax. The development and use of verbs in non-literate learners’ spoken Finnish. – Maricel G. Santos & Anne Whiteside (toim.), *Low educated second language and literacy and acquisition, 9th symposium*. Morrisville: Lulu Publishing.
- TAMMELIN-LAINE, TAINA – MARTIN, MAISA 2015: The simultaneous development of receptive skills in an orthographically transparent second language. – *Writing Systems Research* 7 s. 39–57.
- TARONE, ELAINE – BIGELOW, MARTHA – HANSEN, KIT 2009: *Literacy and second language oracy*. Oxford: Oxford University Press.
- The world factbook*. Washington: Central Intelligence Agency 2014. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> (4.5.2015).
- Tilastokeskus 2014a: *Suomen virallinen tilasto (SVT). Väestörakenne*. Helsinki: Tilastokeskus. http://tilastokeskus.fi/til/vaerak/2013/vaerak_2013_2014-03-21_tie_001_fi.html (4.5.2015).

— 2014b: *Turvapaikanhakijat ja pakolaiset*. Helsinki: Tilastokeskus. http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vamu3.xls (4.5.2015).

Työ- ja elinkeinoministeriö 2012: *Ulkomaalaiset työnhakijat työ- ja elinkeinotoimistoissa vuonna 2011*. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.

UNESCO 2012: *Global education digest. Opportunities lost: The impact of grade repetition and early school leaving*. Quebec: UNESCO Institute for Statistics.

Taina Tammelin-Laine: *Aletaan alusta. Luku- ja kirjoitustaidottomat aikuiset uutta kieltä oppimassa*. Jyväskylä Studies in Humanities 240. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2014. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5997-5>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.a.sukunimi@jyu.fi